

Inleiding

Hartelijke dank voor de uitnodiging, want zoals u weet is er weinig liever wat een Hollander doet dan anderen de les te lezen. Wij staan bekend als een moraliserend volkje. Dat hangt samen met de calvinistische achtergrond van ons land. Het is ook een karaktertrek die te maken heeft met de soms gemakkelijke rol die een klein land heeft. Je hoeft geopolitiek niet de toon te zetten en kunt het laten bij het leveren van commentaar. We hebben daar ook een spreekwoord voor dat onszelf in dat verband de spiegel voorhoudt en moraliserende tonen zou moeten matigen: de beste stuurlui staan aan wal.

Dus buitengewoon voorzichtig met enige vorm van zelfingenomenheid en dat geldt zeker in de politiek want de christen-democratie in ons land mag dan een wonderbaarlijke comeback doorgemaakt hebben, maar ik denk dan altijd maar aan die moeder van Napoleon, die boerenvrouw uit Corsica, die haar ene zoon tot keizer zag gekroond worden, haar andere zoon tot koning van Nederland en weer een andere van Duitsland en haar dochters, boerenmeisjes, uitgetrouwde zag worden aan andere Europese vorstenhuizen. En wat antwoordde deze wijze vrouw met haar Corsicaans accent : *'Pour vous que ça dure'*.

Maar toch, enige jaren geleden gaf men geen cent meer voor de kansen van het CDA. Het is nog maar twee jaar geleden dat de PvdA-minister van Binnenlandse Zaken keihard stelde dat het CDA een lege huls was. Geen inhoud, nog een handje vol zetels en vooral veel onmacht. Hij vertolkte daarmee het algemene gevoel in ons land, zeker voor wat betreft de opinie-makers en de media. Die zagen het CDA niet meer staan, waren niet in ons geïnteresseerd en merkten ons ook niet meer op, wat wij ook deden.

Toen kwam er de verkiezingsoverwinning mei vorig jaar. Onze tegenvoeters wreven zich de ogen uit. Het CDA de grootste partij van ons land, dat kon niet waar zijn. Het kòn niet waar zijn en het mócht ook niet waar zijn en dus kwamen de verklaringen: Nederland was met Fortuyn de weg kwijt geraakt. Gedesoriënteerd door de botte kritiek van Fortuyn op de paarse politiek en resultaten, zocht de kiezer de oppositiepartij op die niet minder kritisch was op de paarse politiek, maar het wel netjes vertolkte. De protestpartij die niet verdacht kon worden van racisme maar wel een punt maakte van bijvoorbeeld het tekortschietende integratiebeleid. Het CDA dus als een vluchtheuvelpartij. De gelukkige winnaar die even komt boven drijven: tegen de trend van betekenisloosheid in. Het Fortuyn-effect had het CDA groot gemaakt en dat zou van tijdelijke aard zijn.

Zoals u weet was er ook een ander Fortuyn-effect: een buitengewoon instabiele regering, met name dankzij de partij die Pim Fortuyn naliet. Deze maand gingen we opnieuw naar de stembus en u kent het resultaat. Het CDA consolideerde zijn winst en won er zelfs nog een zetel bij. Het bleef de grootste partij van Nederland, ook al kwam de PvdA gevaarlijk dicht bij. Maar die consolidatie betekent wel dat nu duidelijk is dat het CDA deze verkiezingswinst op eigen kracht heeft behaald. In een sterk inhoudelijke campagne werd de winst van vorig jaar niet weggeblazen, integendeel.

Inderdaad, een goede aanleiding om onszelf de vraag te stellen hoe dit heeft kunnen gebeuren.

De jaren negentig

In 1994 nam Ruud Lubbers afscheid van de landspolitiek. Daarmee kwam een tijdperk ten einde. Ruud Lubbers was minister geweest in het sociaal-democratische kabinet Den Uyl uit de jaren zeventig. Tijdens dit kabinet raakte Nederland in een diepe economische crisis. De politiek probeerde de samenleving te maken en drukte gaandeweg de markt en de bedrijven in de hoek. De werkloosheid liep hard op. De schulden van de staat namen toe en de lasten stegen enorm. Pas tijdens de kabinetten Lubbers (vanaf 1982) wist de politiek via bezuinigingen en aanpassingen van de sociale zekerheid daarin verandering te brengen.

Toen Lubbers vertrok kreeg het CDA te maken met een leiderschaps crisis. Het miste ook een inhoudelijke oriëntatie. De economische crisis leek bezworen. Nederland deed het goed ook dreigde in 1993 de Koeweitcrisis roet in het eten te gooien. Toch leek Nederland voor een groot deel gearriveerd te zijn. Het no-nonsense beleid van Lubbers had gewerkt. Pijnlijke maatregelen hoefden niet echt meer genomen te worden. De sociaal-democraten wonnen de verkiezingen en Wim Kok werd premier. Hij trad in de voetsporen van Lubbers en zorgde voor een hechte samenwerking met de liberalen.

Economisch gezien vonden de beide vleugels elkaar in de lastenverlichting. Die werd mogelijk door de hoge economische groei. De overheid kreeg veel belastingen binnen en kreeg daardoor veel speelruimte. Lasten konden gemakkelijk verlicht worden. De liberalen juichten lastenverlichting toe omdat het ruimte gaf voor koopkracht en voor bedrijvigheid. De sociaal-democraten zorgden ervoor dat de lastenverlichting vooral ten goede kwam van de laagste inkomensgroepen. Dit leverde een prachtige succesformule op. Lastenverlichting leidt tot lagere lonen (want men krijgt toch al meer koopkracht). Dat versterkt de concurrentiepositie van Nederland en zorg voor meer werk en minder werklozen. Dan zijn er weer minder uitkeringen, zijn er meer belastinginkomsten en dus is er weer ruimte voor lastenverlichting. Een perfecte formule die voor veel stabiliteit zorgde. Het leverde Wim Kok de naam van een groot staatsman, oervader van het zogenaamde poldermodel etc. op, terwijl hij in feite de bal het werk kon laten doen.

Cultureel zien we dat Nederland liberaliseert. Euthanasie wordt vrij gegeven. Experimenten met embryo's worden getolereerd. Druggebruik wordt toegestaan als het om kleine hoeveelheden gaat en de overheid werkt mee aan controle van XTC-pillen bij houseparty's om op die manier ongelukken met het gebruik te voorkomen. Alleen omdat het op verzet in het buitenland kan rekenen worden soft drugs niet gelegaliseerd. Prostitutie wordt gelegaliseerd. Toch zien we ook een kentering in het maatschappelijk klimaat optreden. Illustratief daarvoor wat een discussie over het gezin in het parlement. In 1996 kaartte de toenmalige fractievoorzitter van het CDA dit onderwerp aan in de Kamer. Hij werd vierkant uitgelachen en te kijk gezet door de paarse partijen. Maar onverwachts bleek hij een snaar geraakt te hebben in de Nederlandse bevolking. Hij kreeg veel steun van mensen die vonden dat er in de neoliberale samenleving veel te weinig tijd was voor zorgen en voor opvoeden. In diezelfde tijd zien we dat de jeugd opvattingen over trouw in relaties, over zwangerschapsafbreking etc. begint bij te stellen. Waarden worden van betekenis: de behoefte aan zingeving neemt toe, de afkalving van het kerkbezoek komt tot stilstand etc. Er beginnen breed zorgen te ontstaan over het niveau van criminaliteit, van de verloedering van de openbare ruimte, van de media etc.

De kentering begin 21ste eeuw

We zijn dan aan net aan het begin van de 21ste eeuw. Dan doet zich een politieke explosie die weinigen hebben voorspeld. Iedereen had zich al verzoend met de gedachte dat de verkiezingen van 2002 zouden gaan om de vraag wie de grootste partij in Nederland zou worden: de VVD of de PvdA. Wie zou de premier gaan leveren? Zou het de fractievoorzitter

van de PvdA worden, de heer Melkert of die van de VVD, de heer Dijkstal? Kranten speculeerden al een half jaar van tevoren over het titanengevecht tussen deze heren die samen de paarse coalitie droegen.

De uitkomst van de verkiezingen is u bekend. Het CDA werd de grootste partij met 43 zetels. De Lijst Pim Fortuyn wordt de tweede partij. De lijst krijgt 26 zetels. De PvdA krijgt 23 en de VVD 24 zetels. De PvdA verliest 22 zetels en de VVD 14 zetels. Wat is er gebeurd en waarom scoort het CDA zo hoog? Die vraag hield en houdt velen bezig.

Om een antwoord op die vraag te geven, ga ik weer even terug naar de jaren negentig. Ik hanteer twee invalshoeken: die van de economie en van de cultuur.

Economisch gezien was er sprake van grote welvaart in de jaren negentig. U herinnert het zich vast nog wel: we kenden de nieuwe economie die garant zou staan voor permanente groei en geen neerwaartse schommelingen meer. Die vlieger bleek niet op te gaan. De wereldeconomie raakte over zijn toppunt heen vanaf het begin van 2001. Dat had zijn weerslag op Nederland. Maar in Nederland bleek toch een specifiek geval. Ik wil dat toelichten. Ik wees u eerder al op de economische succesformule van ons land: lastenverlichting leidt tot loonmatiging. Dat versterkt de concurrentiepositie, waardoor Nederland economisch nog sterker werd. Daardoor minder werkloosheid, meer mensen aan het werk. En als er meer verdiend wordt komen er meer overheidsinkomsten en die heeft dus weer ruimte voor lastenverlichting. Het kabinet-Kok II ging voortdurend op deze voet verder. Het was het CDA dat waarschuwde voor deze beleidslijn. Want wat was het geval -u klinkt dat wellicht gek in de oren, met in Duitsland 4,5 miljoen werklozen- de arbeidsmarkt begon krap te worden. Dat nu had twee gevolgen:

In de eerste plaats leidt lastenverlichting dan niet meer tot loonmatiging. De werkgevers zijn driftig op zoek naar personeel en zij bieden tegen elkaar op. Werknemers hebben het werk voor het uitzoeken en zoeken de beste arbeidsvoorwaarden. Dat heeft de hele cyclus die Nederland (het poldermodel) zoveel welvaart bracht doorbroken. Lastenverlichting leidt in een krappe arbeidsmarkt niet tot loonmatiging maar tot loonopdrijving. Onze economische planbureaus hadden daarmee niet gerekend, maar het CDA had dit wèl voorspelt: vanuit het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en vanuit de TK-fractie. De gevolgen logen er niet om: de bedrijfswinsten namen snel af en de werkloosheid neemt sinds kort toe.

Er deed zich een tweede effect voor. Toen de lonen in de marktsector snel groeiden, bleek er geen of nauwelijks personeel meer te zijn voor scholen, zorginstellingen, politie, openbaar bestuur etc. Het gevolg laat zich raden: lange wachtlijsten in de zorg, geen docenten voor de Duitse les etc. Het gevolg was dat de publieke en maatschappelijke ruimte verschraalde. Gevoegd bij het toenemende fileleed, bij de verslonzing van het openbaar vervoer, bij een tekort aan politie, officieren van justitie en een overmaat aan ambtenaren ontstond een gevoel van verwaarlozing van het publieke domein, met name in de grote steden: de oude bolwerken van de sociaal-democratie. Private rijkdom botste op publieke armoede: zieke mensen zochten hun toevlucht in België, in Spanje, in dure privé-klinieken (alleen toegankelijk voor de welgestelden).

Ook voor deze verschraling was van de kant van de christen-democratie al lange tijd gewaarschuwd. Er was op gewezen dat de oververhitting van de economie en de arbeidsmarkt met name ten kosten zou gaan van scholen, van ziekenhuizen, van zorginstellingen etc., omdat zij de competitie met de private ondernemingen niet aan zouden kunnen. Het CDA pleitte ervoor om de bureaucratie te bestrijden, de instellingen meer vrijheid te geven en om meer geld toe te delen aan uitvoerders, aan de leerkrachten en de verpleegkundigen en minder

aan de bureaucratie. De zorgen over de haveloosheid van scholen, ziekenhuizen, het openbaar vervoer etc. koppelde zich aan onvrede over criminaliteit, over gebrek aan normen en waarden en aan fatsoen.

Aan het begin van de 21ste eeuw was het deze combinatie van maatschappelijke ontwikkelingen die de onvrede aanwakkerde. De economische groei ging stagneren en ondertussen stonden de scholen, de zorginstellingen, het openbaar vervoer en de wegen er haveloos bij. Ondertussen groeide ook de criminaliteit en in sommige wijken de verloedering.

Het CDA waarschuwde al jaren voor het economische beleid van de paarse regering, tegen de algemene lastenverlichting, tegen de loonopdrijvende effecten daarvan en de gevolgen die dit zou hebben voor maatschappelijke organisaties als scholen en ziekenhuizen. De voorspellingen kwamen uit. Ik mag u erop wijzen dat het Pim Fortuyn was die de publicaties van het CDA over dit thema al een jaar voor de verkiezingen opvroeg en ermee aan de slag ging. Hij deelde de analyse en viel er de paarse regering hard op aan.

In dit verband wil ik u op nog twee bronnen van onvrede wijzen. In de eerste plaats op de effecten die dit alles had voor de gezinnen en in de tweede plaats op de integratieproblematiek.

Ik zei al dat Nederland te maken kreeg met een oververhitte economie en een krappe arbeidsmarkt. Dat miste zijn effecten op de gezinnen niet. De paarse regering deed er alles aan om zoveel mogelijk mensen naar de arbeidsmarkt te krijgen. Het werd daarbij geholpen door de huizenmarkt. De huizenprijzen stegen enorm. Mensen werden gedwongen hoge hypotheek te nemen. Mannen en vrouwen gingen meer en meer *full time* werken. Tijd voor elkaar en voor de kinderen nam af: de gezinsstress nam toe. Partners die er toch voor kozen om thuis te blijven voor de kinderen of minder te werken, bleven qua inkomen fors achter. Wie weinig verdiende en toch kinderen had, kwam al snel onder de armoedegrens terecht. Ook deze gezinsstress leverde veel onvrede op. En - het wordt eentonig, maar - ook hier had de christen-democratie al veel eerder gewezen.

En dan de immigratiepolitiek. 11 september 2001 had ook een diepe impact op de Nederlandse samenleving. De integratie van minderheden is lange tijd gezien als een kwestie van tijd. Gaandeweg zouden de minderheden een baan krijgen, carrière maken, zich de taal eigen maken en wel gaan inzien dat hun godsdienst goed was in het land van herkomst, maar in een verlicht land als Nederland eigenlijk een overbodig fossiel was. Nederland kwam er vrij ruw achter dat dit niet het geval was. Onvrede over een gebrekkige integratie, over taalachterstanden, over een oververtegenwoordiging in politieregisters, over de achterstanden van allochtone vrouwen was lange tijd iets geweest van de achterbuurten. Vanaf 11 september 2001 kwam bij dat alles de latente angst voor de islam, ook nog eens gevoed door een enkele imam die aanzette tot een *jihad* tegen het verderfelijke Westen en de zionisten. Het CDA pleitte al langere tijd voor verplichtende vormen van inburgering, voor het afleggen van examens in de Nederlandse taal voordat men een verblijfsvergunning krijgt, voor inburgering in het land van herkomst etc.

Dit nu was het decor van de verkiezingen 2002. Hier liggen de oorzaken van de politieke aardverschuiving die zich in dat jaar voltrok. Ineens werd duidelijk dat de overheid al jaren mooi weer had gespeeld in een periode van economische groei maar allerlei problemen had laten versloffen en soms zelfs had verergerd. Jarenlang kon men uit de voeten met een succesverhaal van groei, van overschotten en van politieke rust. Die rust bleek als sneeuw voor de zon te verdwijnen.

Het CDA in deze jaren

Succesfactoren

Is het toeval dat het CDA de afgelopen jaren weer is teruggekomen in de Nederlandse politiek? Ik denk het niet. Binnen het CDA is er de afgelopen jaren het nodige gebeurd: eerst als het ware achter de schermen en gaandeweg ook in de schijnwerpers van de publiciteit.

In de eerste plaats - en dat is niet onbelangrijk - heeft het CDA een authentieke lijsttrekker gekregen in de persoon van Balkenende. Hij kent het christen-democratische denken erg goed en was daarnaast financieel woordvoerder voor de CDA TK-fractie.

In de tweede plaats is er sprake geweest van een nauwe samenwerking tussen fractie, de partij en het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Er is gezamenlijk opgetrokken bij de ideeënontwikkeling en dat garandeerde dat standpunten van de fractie getuigden van een eigen visie en eigen geluid. Dit gezamenlijk optrekken garandeerde ook dat de studies van het WI niet ten ondergingen in abstracte schoonheid.

In de derde plaats - en ik denk dat dit wezenlijk is geweest - bleek het CDA in staat om antwoorden te formuleren en na te denken over problemen van morgen en overmorgen in de samenleving. Men zegt wel: regeren is vooruitzien en dat is waar. Maar opponeren is helemaal onmogelijk zonder goed vooruit te zien! Rond al de thema's die ik eerder aansneed, was het CDA in staat om de actuele politieke agenda vòòr te zijn.

In de vierde plaats bleek het CDA in staat om bij het verkennen van de politieke thema's ook authentieke christen-democratische antwoorden te geven op toekomstige vraagstukken. Met authentieke antwoorden doel ik op voorstellen die passen bij de grondnoties van het christen-democratische denken: subsidiariteit, soevereiniteit in eigen kring, de verantwoordelijke samenleving.

Ik wil dit tot slot van mijn betoog illustreren door eerst even stil te staan bij de agenda van de toekomst en vervolgens te laten zien hoe het CDA hiermee is omgegaan.

De agenda van de toekomst

Nederland krijgt - evenals vele andere landen in de Europese Unie - de komende decennia te maken met een aantal forse vraagstukken. Ik zie vier onderwerpen die nog langdurig onze aandacht zullen vasthouden. Onderwerpen ook die nu om actie vragen en om voorsorteren, anders loopt de tijd tussen de vingers door. De vier onderwerpen waarop ik doel zijn:

- de vergrijzing: hoe houden we de kosten van pensioenen en van de zorg in de hand;
- de arbeidsmarkt: hoe zorgen we ervoor dat de lasten van zorg en ouderdomspensioen niet terecht komen bij een te kleine groep van werkenden en bij de jonge gezinnen met kinderen?
- de integratie: hoe vermijden we een maatschappij met parallelle samenlevingen, met spanningen tussen bevolkingsgroepen?
- het onderhouden van de normen en waarden in de samenleving. Hoe zorgen we voor een klimaat van geborgenheid en solidariteit? (mij organisaties).

Deze vragen hebben centraal gestaan bij de studies die het CDA de afgelopen jaren heeft verricht. Het is op deze plek dat ik iets wil zeggen over de C van het CDA: de identiteit van deze politieke stroming.

Laat ik beginnen met mijn positie hier helder te markeren. Ik ben een overtuigd christen en democraat. De 'C' van het CDA is voor mij de ultieme motivatie om mij politiek in te zetten. In onze partij is de afgelopen jaren van verschillende kanten geprobeerd om de grondslag te verbreden. Ik ben daar niet voor. De oriëntaties die besloten liggen in het Evangelie zijn zo bepalend voor een levenshouding, voor een mens- en maatschappijvisie dat ik van mening ben dat het CDA zijn karakter zou verliezen als het conservatief, als het multireligieus of iets dergelijks zou worden.

Bij het CDA weegt in dat opzicht de notie van persoonlijke verantwoordelijkheid en van een verantwoordelijke samenleving heel zwaar. Als mensen niet op die verantwoordelijkheid worden aangesproken, als maatschappelijke structuren daaraan in de weg staan, ontstaan er maatschappelijke problemen. Als een arbeidsmarkt en de inrichting van de sociale zekerheid niet meer prikkelt tot activiteit is uitsluiting van mensen het effect. Als een integratiebeleid niet *demanding* genoeg is, raken allochtone vrouwen grip op hun leven kwijt, ontstaan er spanningen in gezinnen omdat kinderen wel en de ouders niet vertrouwd zijn met de taal en cultuur van het ontvangende land. Als in de gezondheidszorg de budgetten, de rationalisering en bureaucratie overheersen, treedt er verlies aan betrokkenheid op. Als kinderen geen aandacht meer mogen opeisen, gaat het in de opvoeding fout. Het is vanuit die houding dat het CDA de afgelopen jaren heeft voorgesorteerd op de problemen van de toekomst. Daarmee heeft het relevantie teruggewonnen. Heeft het consistente antwoorden kunnen ontwikkelen. We stonden er ineens weer in debatten. We hadden weer meer dan alleen maar globale antwoorden. Laat ik kort op die antwoorden ingaan om u een impressie te geven van die interactie tussen idealisme en praktische politiek en van het terugwinnen van relevantie. Daarna zal ik nog iets zeggen over de manier waarop naar mijn beleven een betrokken politieke partij in de nabije toekomst moet opereren om zeggingskracht te behouden.

Het CDA heeft relevantie gewonnen door de centrale vragen van morgen op de agenda te zetten: de vergrijzing en de betaalbaarheid van voorzieningen enerzijds en de discussie over normen en waarden anderzijds. Belangrijk bij de benadering daarvan was dat het CDA streefde naar een versterking van de instituties en daarmee ook naar een versteviging van normen en waarden in de samenleving. Kort wil ik iets zeggen over de vergrijzing en over de integratie. Die onderwerpen spelen ook in Duitsland een grote rol.

Vergrijzing

De vergrijzing heeft tot gevolg dat de *gezondheidszorg* al duurder wordt. Premies stijgen en leggen een groot beslag op de lonen. Het paarse kabinet heeft die stijging willen voorkomen door ziekenhuizen en zorginstellingen sterk te budgetteren. Met de budgetten kwamen de regels, de voorschriften over duur van behandeling en van verpleging, over tarieven en over personeelsbeleid. Dat heeft geleid tot enerzijds een enorme bureaucratie en anderzijds grote wachtlijsten. Zelfs bij levensbedreigende ziekten moeten mensen soms maandenlang op een behandeling wachten. Elk jaar weer waren er tekorten, moest er weer geld bij en werd de controle groter. Uiteindelijk heeft dat veel animo en enthousiasme gedood in de zorg. Private instellingen werden in feite gekneveld en verpleegkundigen waren meer met de stopwatch dan met patiënten bezig. Dat heeft tot schrijnende toestanden in zorginstellingen geleid.

Het CDA was de eerste partij die met voorstellen kwam om *zorginstellingen* uit de regels en budgettering van de staat te bevrijden. Vraagsturing werd het parool en geen aanbodsturing. In de gehandicaptenzorg is de vrijheid van het aanbod al sterk toegenomen en we zien in ons land dat er allerlei nieuwe initiatieven in ontwikkeling zijn. Instellingen groeien van onderop, bieden zorg op maat met enthousiaste medewerkers. Ouders en patiënten raken veel sterker

betrokken bij de zorg voor elkaar en dat versterkt zonder meer de onderlinge relaties en het sociale gehalte in de samenleving.

De vergrijzing raakt ook *gezinnen*. De arbeidsmarkt wordt krap en het beleid van de paarse partijen was er sterk op gericht om allebei de partners zo lang mogelijk te laten werken. Om die reden voelde het paarse kabinet niet zoveel voor een kindvriendelijk beleid. Extra kinderbijslag of belastingvrijstelling zou alleen maar prikkelen om thuis te blijven en niet betaald te gaan werken. Het CDA is daarin niet meegegaan. Sterker nog, een paar jaar geleden brachten wij een studie uit die aantoonde dat de algemene inkomenspolitiek van de sociaal-democraten zwaar tekortschiet omdat het geen rekening houdt met de feitelijke leefsituatie van mensen. Financiële draagkracht is veel meer dan een loonstrookje. Het gaat er ook om of er kinderen zijn of niet. Uit de studies bleek dat middeninkomens en lagere inkomens met kinderen veel lasten hebben. Mensen met lage inkomens komen soms wel 150 euro per maand tekort en onder de armoedegrens. Daarom heeft het CDA plannen ontwikkeld voor een inkomensafhankelijke belastingvrijstelling als er kinderen in het huishouden zijn. Voor opvoeden moet tijd en geld zijn. In dat opzicht hebben wij veel van de gezinspolitiek in Duitsland en van de uitspraken van het *Bundesverfassungsgericht* geleerd. In de belasting en premiepolitiek dien je rekening te houden met huishoudens.

De vergrijzing raakt ook het derde instituut dat ik wil noemen: *de arbeidsmarkt*. In Nederland zien we - evenals in Duitsland - dat er rond het 57ste levensjaar nog maar weinig mensen werken. Veel mensen haken voor die tijd af, ook al omdat zij tegen die tijd hun baan wel gezien hebben. Bovendien hebben zij minder lasten en soms al wat geld opgebouwd via prepensioenregelingen. In een vergrijzende samenleving is dat zeer onwenselijk. De beroepsbevolking die alle premies moet opbrengen wordt te smal, de loonkosten worden te hoog. Daarom is het nodig dat werken aantrekkelijk blijft. Het CDA heeft daarom plannen ontwikkeld voor een *Life Course Support System*. Daarmee willen we mensen in staat stellen om zelf en in CAO-verband geld opzij te zetten. Geld opzij te zetten voor perioden waarin men tijd wil hebben voor het opvoeden van kinderen, het verzorgen van ouders of voor om- en bijscholing. De overheid zou dit via de belastingpolitiek moeten ondersteunen. Mensen kunnen dan in hun loopbaan zonder al te veel inkomensverlies de zorg voor anderen op zich nemen, of tijd maken om een tweede carrière te beginnen. Het gaat hier om een vorm van *selbstgesteurt lerne*n. Dat is heel belangrijk om mensen gemotiveerd aan het werk te houden. Het *Life Course Support System* kan er ook voor zorgen dat mensen zelf het inkomensverlies bij werkloosheid of ziekte voor een deel kunnen opvangen. Zij kunnen het gespaarde geld daarvoor gebruiken. Omdat het om eigen geld gaat, zit er ook een behoorlijke prikkel in om snel weer betaald werk te zoeken. Ook dat is goed voor de arbeidsmarkt, voor de eigen verantwoordelijkheid van mensen en daarmee voor de burgerlijke moraal in een samenleving.

Integratie

Rond het integratiedebat zien we dat het waardenrelativisme is verdwenen. De discussie over de *Leitkultur* is volop gaande. Daarbij zien we een toenemend besef dat Europa stoelt op de joods-christelijke en humanistische cultuur. Dat zorgt voor meer nieuwsgierigheid en onbevangenheid tegenover het christendom. De tijd van de agressieve secularisatie is voorbij. Zelfs de liberalen in ons land voeren discussies over de betekenis van het christendom voor het publieke domein. Ook het beleid is in beweging. Het is meer *demanding* geworden sinds Balkenende 1. Op het niet volgen of behalen van inburgeringstrajecten staan sancties. Er is overeenstemming over dat de inburgering bij gezinsvormers in feite in het land van herkomst zou moeten beginnen. Er bestaat overeenstemming over het feit dat islamitische scholen opening van zaken moeten geven over de inhoud van hun onderwijs, inclusief het

godsdienstonderwijs. Er is een debat gaande over de verhouding tussen islam en rechtsstaat, over de positie van de allochtone vrouwen, over het bestrijden van hun achterstanden via verplichte inburgeringstrajecten. Nieuwkomers worden verplicht kennis te nemen van de geschiedenis, de staatsrechtelijke beginselen en de cultuur van ons land.

De tijd dat opinieleidend Nederland ervan uitging dat de secularisatie, dat scepticisme over normen en waarden, dat een cultuur van *anything goes* uiteindelijk richtinggevend zou moeten zijn, lijkt gaandeweg zijn langste tijd te hebben gehad, ook al is die cultuur bij de media nog tamelijk dominant. Dat verklaart voor een deel de *come back* van het CDA in de Nederlandse politiek.

Slot

Als u mij dus vraagt hoe het CDA heeft kunnen terugkeren op de kaart van de landspolitiek heb ik daar een vrij helder antwoord op: door naast de kiezer te gaan staan, zijn problemen serieus te nemen. Het CDA kwam vooral ook terug door voor te sorteren op de maatschappelijke vragen van morgen, tijdig thema's te agenderen en vanuit de eigen ideologie scherpe antwoorden te formuleren. Daarbij is de C van het van het CDA van het grootste belang. Mensen willen een waardenvaste politiek. Nieuwe wegen, vaste waarden was een rapport dat het CDA in 1996 uitbracht en dat is precies waarop het aankomt. Vaste waarden, maar nieuwe wegen wijzen bij nieuwe maatschappelijke vraagstukken. Alleen een praktisch idealisme overtuigt uiteindelijk. En het een kan niet zonder het ander.